

MARGES I BIODIVERSITAT A VANDELLÒS I L'HOSPITALET DE L'INFANT

Arnau Sabaté Gil

Dirigit pel Dr. Martí Boadà Juncà

Resum

Els marges de pedra seca són un dels ambients socioecològics més singulars del país i, al mateix temps, un dels hàbitats menys estudiats. La nostra recerca ha analitzat la biodiversitat de les marginades de Vandellòs i l'Hospitalet de l'Infant; mitjançant mostrejos de flora i de la fauna hem constatat l'elevada complexitat de la xarxa tròfica que s'estableix en aquest nínxol ecològic. En la vessant socioambiental, hem realitzat entrevistes a diferents entesos en la cultura de la pedra seca, les quals han permès determinar la importància dels marges per entendre una part de la història ambiental del país. Amb la recerca s'ha observat un clar retrocés del patrimoni de pedra seca a causa de la recessió del sector agrícola. L'aprofitament turístic de la cultura de la pedra seca i la implicació de les Administracions Públiques en la difusió d'aquest patrimoni, són claus per garantir-ne la pervivència en el futur.

Paraules clau: marges de pedra seca, biodiversitat, cultura.

Resumen

Las paredes de piedra seca son uno de los ambientes socioecológicos más singulares del país y, a la vez, uno de los hábitats menos estudiados. Nuestra investigación ha analizado la biodiversidad de las estructuras de piedra seca de Vandellòs i l'Hospitalet de l'infant; con mostreos de flora y fauna hemos constatado la elevada complejidad de la red trófica que encontramos en este nicho ecológico. En la temática socioambiental,

hemos realizado entrevistas a distintos conocedores de la cultura de la piedra seca, que nos han permitido determinar la importancia de las paredes de piedra seca para comprender una parte de la historia ambiental del país. Con la investigación hemos constatado un claro retroceso del patrimonio de piedra seca como consecuencia de la recesión del sector agrícola. El aprovechamiento turístico de la cultura de la piedra seca y la implicación de las Administraciones Públicas en la difusión de este patrimonio, serán fundamentales para asegurar su pervivencia en el futuro.

Palabras clave: paredes de piedra seca, biodiversidad, cultura.

Abstract

The dry wall margins are one of the most important ecological environments of that country and, at the same time, one of the least studied. Our research has analyzed the biodiversity of the margins of Vandellòs and l'Hospitalet de l'Infant; by means of samples of flora and fauna we found the high complexity of the trophic network that set out in this ecological niche. On the one hand, we interviewed different people who know about that culture to understand a part of the environmental history of the country. Because of this research we found a big backward step of the dry wall margins wealth due to the recession of the agriculture. The good use of tourism to announce the culture of the "drystone" and the involvement of Public Administrations to spread this wealth, are very important to guarantee the preservation on the future.

Keywords: dry wall margins, biodiversity, culture.

Introducció

El municipi de Vandellòs i l'Hospitalet de l'Infant (Baix Camp) presenta un 95 % de la seua superfície (102,7 km²) recoberta per massa forestal o agrícola. Aquesta superfície, des de temps ancestrals, ha estat regulada per les accions antròpiques (carboneig, forns de calç, silvicultura); l'agricultura, en gran mesura, ha conformat el paisatge de margenades que podem trobar en

gairebé la totalitat del territori. En aquest municipi, els marges han tingut molta més rellevància que la resta de construccions de pedra seca.

La implantació de dues centrals nuclears a partir dels anys 70, així com l'arribada del turisme al sector costaner, comportà el progressiu abandonament del sector primari. D'una banda, la recessió del sector agrícola comporta successions

ecològiques que transformen els conreus en zones forestals (1200 ha del 1982 al 1999; dades IDESCAT); els marges, doncs, queden deslligats de l'acció antròpica que els feu possibles i que, en última instància, els mantenia. D'altra banda, el model turístic lligat a la construcció transforma els marges de la zona costanera en noves edificacions. Aquest model turístic s'estanca els últims anys, imposant una reflexió que el regeneri; l'explotació turística dels marges pot ser una bona mesura per iniciar el pas cap a un turisme sostenible i de qualitat.

L'anàlisi socioambiental constata que el perfil demogràfic municipal es basa en una població envellida. Per assegurar la transmissió dels valors de la cultura de la pedra seca, caldrà garantir la transmissió d'aquests coneixements a la població jove. Endemés, exposa que el municipi de Vandellòs i l'Hospitalet de l'Infant presenta un clima mediterrani semiàrid i lliure de gelades (Manzano et al., 2005). El factor climàtic genera fortes pluges (setembre i octubre) i condiciona els reiterats incendis forestals (1982, 1994, 2006); aquestes dos pertorbacions condicionen o són condicionades per les importants marginades del municipi.

Els orígens dels marges i la resta de construccions de pedra seca són

incerts. L'anonimat dels seus constructors i la manca d'un estil propi de cada època (romànic, gòtic...), dificulta la seua datació (Marín et al., 2008). La creença més compartida és que el seu origen prové de les construccions de pedra seca del Pròxim Orient (Gironès, 1999); d'allí s'estendrien arreu dels països mediterranis: les "bories" (França), les "nuragues" (Itàlia), les navetes (Menorca); també se'n troben a Creta, Xipre, Grècia, Malta o Tuníssia. La nostra recerca, per proximitat geogràfica, prendrà com a referent la feina feta per la Fundació el Solà, de La Fatarella (Colombo et al., 2004).

La construcció del major nombre de marges del país, se situa entre el segle XVII i XVIII, en el boom vitícola previ a l'arribada de la fil·loxera (Gironès, 1999). La marginació de bona part del país, fins a límits de difícil accés, foren un esforç que no es veia recompensat per la productivitat dels nous conreus (Marín et al., 2008); en primera i última instància, era una mesura per a garantir la subsistència. El progressiu retrocés d'una agricultura d'autoconsum a partir dels anys 60, suposà l'abandonament de les marginades; les feixes (marges que sostenien franges primes de terra) dificultaren la implantació de la maquinària necessària per assegurar el futur de l'agricultura.

En la vessant socioambiental, la verticalitat dels marges conforma un nínxol ecològic de gran singularitat; se'ns presenten tres grans espais: la part exterior de la pedra (líquens i molses), l'espai de terra que es forma entre les pedres (espècies vegetals), l'interior del marge (fauna). A banda d'estudiar aquests espais, la recerca valorarà quina relació tenen les accions antròpiques lligades als marges amb la biodiversitat; es replantejarà la figura del pagès, entesa més enllà de ser un depredador del seu entorn. Finalment, intentarà compaginar el progressiu retrocés del patrimoni de la pedra seca amb el creixent interès, els darrers anys, per aquesta cultura.

Objectius

L'objectiu general de la nostra recerca és determinar quin és l'impacte social dels marges de pedra seca en la realitat socioambiental del municipi de Vandellòs i l'Hospitalet de l'Infant. Per fer-ho, analitzarem el context social i la biodiversitat associada a aquestes construccions de pedra seca; també concretarem la longitud de les marginades presents a la nostra àrea d'estudi.

Metodologia

Primerament, s'efectuà una recerca documental, la qual es dividí en dos

grans temàtiques: anàlisi socioambiental del municipi de Vandellòs i l'Hospitalet de l'Infant (Manzano et al., 2005) i, en segon lloc, marc teòric relacionat amb els marges i la resta de construccions de pedra seca (Marín et al., 2008; Gironès, 1999; López, 2005; Colombo et al., 2004).

En segon lloc, es plantejaren les hipòtesis d'acord amb el marc conceptual que s'ha presentat. En tercera instància, s'efectuà el treball de camp; d'una banda, el treball de camp social (entrevistes a distints entesos en la cultura de la pedra seca) i, d'altra banda, el treball de camp ambiental (transectes de vegetació i catalogació de les tipologies dels marges de Vandellòs i l'Hospitalet de l'Infant). La informació recollida en el treball de camp es sistematitzà en taules i gràfics per fer-la més entenedora. Ja per últim, s'exposen les conclusions a les quals hem arribat amb la nostra recerca; aquestes serveixen per plantejar propostes que, en el futur, assegurin la pervivència de la cultura de la pedra seca.

Resultats i discussió

L'anàlisi de les diferents tipologies de marges observades a Vandellòs i l'Hospitalet de l'Infant ens ha permès fer-ne una sistematització. S'han dividit les tipologies segons la seua

morfologia (marges escalonats, entornats, a plom i marges de doble cara), la disposició de la pedra (en filades horitzontals, en diagonal o en espiga, acabats amb rastrellada), el substrat geològic (calcari, argilós, de guix o gresos) i l'època de construcció (marges ancestrals i marges *perfectes*); l'anàlisi de distintes característiques del marge (biodiversitat, drenatge, estabilitat, impacte visual, cost) ens han dut a establir un suposat pradigma de marge beneficiós pel seu entorn: marge escalonat en substrat calcari, reforçat amb formigó en els solaments. L'ús parcial de materials recents (ciment) en marges construïts amb tècniques ancestrals, sembla una solució pragmàtica per assegurar la continuïtat de la cultura de la pedra seca.

L'anàlisi socioambiental s'ha fixat en l'exemple de la Fundació el Solà de La Fatarella. S'ha valorat un model de gestió privada que, durant deu anys, s'ha mostrat eficient en la gestió de la cultura de la pedra seca; aquest model ha combinat la recerca i la difusió (convenis amb les Universitats del país) amb la transmissió dels coneixements ancestrals (cursos de formació de nous marginadors). Així mateix, s'han constatat mancances en la difusió de la vessant ambiental de la pedra seca; la difusió d'aquest patrimoni es basa, actualment, en entendre'l com un element sociocultural. No hi ha, doncs,

estudis que relacionin la biodiversitat amb els marges i la resta de construccions de pedra seca.

Per completar el perfil socioambiental de la pedra seca, s'han analitzat les entrevistes realitzades a diferents entesos en els marges (bàsicament, pagesos); s'han seleccionat dos entrevistes representatives (un pagès vell i un de jove) per sistematitzar l'àmplia informació recollida. De les entrevistes, n'extrèiem dos idees fonamentals: els marges foren imprescindibles per conrear un terreny extremadament abrupte i, al mateix temps, donaren prioritat a la funció utilitària enfront de la concepció estètica que sobresurt actualment. Així mateix, asseguren que el futur dels marges passa per aprofitar el creixent interès estètic per les construccions de pedra seca. Per concloure l'apartat socioambiental, l'entrevista amb el Ricardo ens permeté sistematitzar el procés de construcció d'un marge (arrabassar la vegetació i escurar la terra, fer el solament, col·locar les pedres més grosses, posar el reble, col·locar les pedres més petites, matar el marge amb l'última filada o bé amb rastrellada).

Per conèixer la magnitud de les marginades a Vandellòs i l'Hospitalet de l'Infant, analitzarem la georeferenciació amb ArcGis del

municipi. La dada més significativa és que, en una superfície de 102, 7 km², es referencien un total de 3807 marges, els quals sumen un total de 236, 646 km de longitud; els biaixos detectats en la referenciació, ens porten a estimar una longitud mínima d'entre 250 i 300 km de marges a Vandellòs i l'Hospitalet de l'Infant. Endemés, hem concretat que la majoria de les margenades se situen entre els 250 i els 500 m d'altitud; el pendent en el qual se solen situar està comprès entre el 8 i el 30 % (considerat el pendent òptim agrícola de les zones de muntanya). De les dades analitzades, podem dir que les margenades són una part fonamental del paisatge de Vandellòs i l'Hospitalet de l'Infant.

L'anàlisi específic de la biodiversitat i els marges ens va permetre sistematitzar l'elevada complexitat de la xarxa tròfica que s'estableix en els marges de pedra seca de Vandellòs i l'Hospitalet de l'Infant. En els mostrejos de flora sistematitzarem fins a 39 espècies diferents, de les quals algunes destacaven per la seua significança (*Hedera helix*, *Parietaria officinalis*, *Sedum sediformis*, *Geranium sp.*, *Sonchus sp.*); es comprovà l'elevada coincidència entre aquestes espècies i les pròpies d'ambients rupícoles; també, en els marges situats a la vora de camins, es detectà una forta presència d'espècies pròpies

d'ambients ruderals. A més a més, es comprovà que en els conreus actius predominaven les herbàcies, mentre que a, mesura que avançava la successió ecològica, s'implantaven en els marges arbustos i fins i tot arbres (*Ficus carica*); la biodiversitat, en el cas de la flora, augmenta a mesura que disminueix la presió antròpica (sobretot determinada per l'ús d'herbicides).

En el cas de la fauna, la sistematització permeté classificar fins a 29 espècies diferents, entre la mastofauna, l'herpetofauna i l'ornitofauna (els no-vertebrats, a causa de la seua elevada complexitat, no es sistematitzaren per evitar disminuir el rigor de la nostra recerca). Es detectà una clara correspondència entre l'orientació dels marges i els grups d'espècies que s'hi trobaven (els ofidis i els sauris se situen preferentment en els encarats al sud, mentre que els amfibis se situen en els marges encarats al nord). Respecte a les principals funcions ambientals del marge, destaca l'hàbitat de refugi i nidificació que comporten per els grups faunístics sistematitzats. Aquests resultats ens permeten afirmar que les margenades han afavorit la biodiversitat.

Ja per últim, l'estudi de la relació entre els marges i la successió ecològica després dels incendis, sembla apuntar que els marges són una mesura

efectiva per reduir l'erosió i, en conseqüència, afavorir aquestes reintroduccions d'espècies vegetals després de certes pertorbacions.

Conclusions

Els marges de pedra seca, per la seua notable incidència socioambiental, són part de la història del país.

Els marges són construccions antròpiques positives pel medi socioambiental; afavoreixen la biodiversitat, disminueixen l'erosió, permeten l'activitat agrícola en terrenys de forts pendents.

La gran presència de marginades a Vandellòs i l'Hospitalet de l'Infant (250-300 km de longitud), en fa viable un aprofitament econòmic lligat al turisme.

La difusió del potencial ambiental dels marges pot ser clau per aconseguir el suport de les Administracions Públiques; el suport de les AA.PP és fonamental per garantir la pervivència de la cultura de la pedra seca.

Propostes de millora

D'una banda, introduiríem millores metodològiques en la nostra recerca; quantificar la viabilitat econòmica de la cultura de la pedra seca, georeferenciar

la totalitat dels marges de Vandellòs i l'Hospitalet de l'Infant, quantificar la sistematització de la biodiversitat.

D'altra banda, proposem un seguit d'accions per tal de preservar la cultura de la pedra seca; fer un museu del marge a Vandellòs i l'Hospitalet de l'Infant, realitzar cursos de formació sobre la pedra seca, aprofundir en el binomi marge-biodiversitat en col·laboració amb les universitats del país.

Bibliografia

COLOMBO, F.; FRANCH, M; VILARASSA, A. (2004). *La pedra de calar de La Fatarella*. Fundació el Solà, La Fatarella.

GIRONÈS, J. (1999). *L'art de la pedra en sec a les comarques de Tarragona*. Diputació de Tarragona.

LÓPEZ, R. (2005). *Camins històrics i tradicionals de les comarques de Tarragona*. Diputació de Tarragona.

MANZANO et al. (2005) *Agenda 21 de Vandellòs i l'Hospitalet de l'Infant*. Ajuntament de Vandellòs i l'Hospitalet de l'Infant.

MARÍN, M.; MIRALLES, F.; MONFORT, J. (2008). *Els homens i les pedres; la pedra seca a Vilafranca: un paisatge humanitzat*. Publicacions del Magnífic ajuntament de la Reial Vila de Vilafranca, Els Ports.

PALET, T; ROMERO, M. (1991). *Documents de la Baronia d'Entença (Vandellòs, Coll de Balaguer, l'Hospitalet de l'Infant)*. Eds. Les Nostres Arrels, l'Hospitalet de l'Infant.

Fundació el Solà:
<http://www.fundacioelsola.org/>

Herbari Virtual del Mediterrani
Occidental: [http://herbarivirtual.uib.es/
cat-med/index.html](http://herbarivirtual.uib.es/cat-med/index.html)

Institut Cartogràfic de Catalunya:
<http://www.icc.cat>

Institut d'Estadística de Catalunya:
<http://www.idescat.cat>